

KÜLTÜR-DİL İLİŞKİSİNE HALK HEKİMLİĞİNDEN BİR ÖRNEK: UMMA*

An Example of the Culture–Language Relationship from Folk Medicine: Umma

Dr. Öğr. Üyesi Gülşen ÖZÇAMKAN AYAZ**

ÖZ

Kültürle kurucu unsurları arasında bir işteşlik ve dönüşlülük ilişkisi söz konusudur. Bu ilişki, toplumsal kimliğin maddi ve manevi belirteçlerinin bir örüntüsü, bireyler topluluğunun diğerlerinden ayırt edici görüntüsüdür. Neyin, nerede, ne zaman ve nasıllığı olan kültür, sınırları içinde insana ilişkin hiçbir olguyu atlamadığından biyolojik durumların kolektif bilinç içerisindeki konumlarını işaretleyen bahisler de kültürün değişkenleri üzerinedir. Biyolojinin kültürel bir yorumu olan halk hekimliği, doğanın iyileştirici materyalleri ile inancın ilgili ritüellerini bir arada kullanmakla yöntem ve hedefleri bakımından ruh ile beden, insan ile evren birlikteliğini vurgulayan bir bütüncülük sergilemiştir. Söz konusu metabiyolojik yönelim, konvansiyonel tıbbın güncel pozisyonunda bile yaygın bir sosyal tutum olarak mevcuttur. Günümüz sağlık kuruluşlarında sunulan hacamat, sülük, fitoterapi vb. geleneksel ve tamamlayıcı tıp faaliyetleri, halk tıbbının bilimsel verilerle örtüşen ve ispatlanmış uygulamalarını içerirken sosyolojik açıdan bu metabiyolojik beklentilerin de bir karşılığı olarak yorumlanabilir. Bu minval üzere, halk hekimliği tanrı(lar), soyut güçler ve maddesel unsurlar çeşitliliğinde şekillenen yapıyla Auguste Comte’un toplumların ve bilimlerin tekâmül sürecine dair tasarısını ifade eden Üç Hâl Kanunu’nu hatırlatmaktadır. İnsanlığın hastalıkların izah ve çözümlerine ilişkin değerlendirme ve pratikleri tanrısal, fizik ötesi ve rasyonel bakış açılarının bir dizilimi; halk hekimliği ise bunların bir karmasıdır. Halk hekimliğinde rasyonel ve majik pratiklerin bir aradalığıyla tedavi edilmeye çalışılan hastalıklar arasında süt kanallarının tıkanıklığı ve meme dokusundaki enflamasyon olarak tanımlanabilecek mastit gibi maternal komplikasyonlar da sıkça görülür. Memede gelişen tıkanıklık ve ağrılı şişlik, halk arasında, tıbbi verilerden bağımsız farklı bir nedene dayanır; emziren annenin canı bir şey çekmiştir ve anne onu yiyemeyince de “umma” (ummaca, ummağ, umsuluk, umsuluh, umsunuk, umsuruk) olmuştur. Ummayı iyileştirme pratiklerinin bazıları tıp hekimlerinin tavsiyeleriyle örtüşmekteyken ummaya tepkisel, manevi ve temsili, maddi ve fiziksel müdahalelerin bazıları inanç ve kabullere ilişkin majik uygulamalar görünümünde olup kültürel art alanla izah edilebilir. Diğer taraftan umma, yalnızca kadınlarda görülmez. Erkeklerdeki ummada ise üreme organı şişer. Nitekim canı bir şey çekip de yiyememenin sonucu olarak bir yerinin/ bir tarafının şişeceği, söz düzeyinde dilde de varlık göstermektedir. Böylece kültürel bir kabul, cinsiyetin bedensel sembolleri üzerinden ifade edilmekte ve eylemin söze evrilme sürecinde kültür-dil etkileşiminin bir örneği ortaya çıkmaktadır. Halkın umma tedavileri aynı zamanda sözden beklenen eylemsel sonucun, bir temsil üzerinden deflasyon doyum duygusunun örnekleri olup bedensel/ fiziksel ve duygusal boyutlar sosyal çerçevede iç içedir. “Umma” sözcüğünün izahında ilk akla gelen “um-“ fiilinden bir türetmedir. “Humma” sözcüğünün muhtemel değişimi düşünüldüğünde hastalığın, ad verme biçiminden hareketle izahı da bir ihtimal olarak durur: Kişi, bir şeyi umduğu için mi hastalanmıştır; yoksa “humma” sözcüğü “umma” biçimini alarak yahut “umma” ile karışarak ateşli hastalık hâli bir şeyin umulmasına mı bağlanmıştır? Öyleyse denilebilir ki süt kanallarının tıkanması/mastit - umma karşılıklılığı, bir olgunun dilsel ve kültürel bakımdan halkça yorumlanışının örneği; dil-kültür etkileşiminin irdelenesi bir meselesidir.

Anahtar Kelimeler

Halk hekimliği, kültür ve dil, mastit, umma, umsuruk.

ABSTRACT

There is a reciprocal and reflexive relationship between culture and its constituent elements. This relationship is a pattern of material and moral markers of social identity and is the distinctive image of a community. Culture, which is the what, where, when and how, does not skip any human related phenomenon within its borders. So, the topics that mark the positions of biological states in the collective consciousness are also on the elements of culture. Folk medicine, which is a cultural interpretation of biology, has displayed an integrity that emphasizes the unity of soul-body, human-universe in terms of its methods and goals, by using nature’s healing substances and belief rituals together. This metabiological tendency persists as a widespread social attitude even

* Geliş tarihi: 2 Nisan 2024- Kabul tarihi: 17 Şubat 2026

Özcamkan Ayaz, Gülşen. “Kültür-Dil İlişkisine Halk Hekimliğinden Bir Örnek: Umma”, *Milli Folklor* 148 (Kış 2025): 73-83

** Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/Türkiye, gulsenozcamkans@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5842-8788.

in the current state of traditional medicine. While traditional and integrative medicine activities such as cupping, leeches and phytotherapy offered in today's health institutions include proven practices of folk medicine that overlap with scientific data, they can also be interpreted sociologically as a response to these metabiological expectations. In this manner, folk medicine, with its structure shaped by god(s), abstract forces and material elements, reminds us of the Law of Three States, which expresses Auguste Comte's ideas for the evolutionary process of societies and sciences. In historical process, humanity explains and treats diseases from divine, metaphysical and rational perspectives; folk medicine is a combination of these. Among the diseases that are tried to be treated by combining rational and magical practices in folk medicine, maternal complications such as blockage of the milk ducts and mastitis, which can be defined as inflammation of the breast tissue, are also frequently seen. Congestion and painful swelling in the breast are commonly believed to have a different cause, independent of medical data: the breastfeeding mother was craving something and when the mother could not eat it, she became "umma" (ummaca, ummağ, umsuluk, umsuluh, umsunuk, umsuruk). Some of the "umma" healing practices coincide with the recommendations of medical doctors. Some of the reactive, spiritual and representational, material and physical interventions appear as magical practices related to beliefs and acceptances and this can be explained by the cultural background. On the other hand, umma is not only seen in women. In men, the reproductive organs swell. According to Turkish usage, if a person cannot eat what she/he wants, one of her/his organs will swell. Thus, a cultural acceptance is expressed through physical symbols of gender, and an example of culture-language interaction emerges in the process of action evolving into words. Folk treatments are also examples of the operational result expected from words, the sense of satisfaction aimed through a representation. Physical and emotional dimensions are intertwined in the social framework. The explanation of the word "umma" first comes to mind as a derivation from the verb "um-". Considering the possible evolution of the word "humma," another explanation based on the naming of the disease remains a possibility: Did the person become ill because they hoped for something; or did the word "humma" take the form of "umma" or become mixed with "umma", linking the state of feverish illness to the hope for something? Therefore, it can be said that the blockage of the milk ducts/mastitis-umma pairing is an example of the linguistic and cultural folk interpretation of a phenomenon; it is a matter of examining language-culture interaction.

Keywords

Folk medicine, culture and language, mastitis, umma, umsuruk.

Kültür; Hastalıkta Sağlıkta, Doğumla Ölüm Arasında

Kültürle kurucu unsurları bir işteşlik ve dönüşlülük arz eder. A, B, C... değişken yahut kurumsal öğeleri ifade etmek üzere Bozkurt Güvenç'in (1993: 114) "Kültür: f (A, B, C, D, ...N)" formülüyle işaret ettiği gibi "kültürel kurumların herhangi birindeki değişme, kültürü (bütünü) ve dolaylı olarak diğer kurumları az veya çok etkileyecektir.". Neyin, nerede, ne zaman ve nasıllığı olan kültür, sınırları içinde insana ilişkin hiçbir olguyu atlamazken doğumla ölüm arasında kalan sağlık-hastalık kavramları da kültürel kabullerle çerçevelenmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil; bedence, ruhça ve sosyal yönden tam bir iyilik hâlidir (URL-1) tanımındaki "sosyal yönden tam bir iyilik hâli" insani ilişkilerin yolunda gitmesi, kişisel güvenlik, ekonomik refah vb. gereklerle karşılık bulursa da nesnel tıbbi değerlendirmelerle sabit "Organizmada birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasıyla sağlığın bozulması durumu"nun (Türkçe Sözlük 2009:854) birey ve toplumca algılanışı ve yorumlanması da yine kültürelidir: Altı çocuğu olan Meksikalı bir çift, erkeğin kardeşi ve beş çocuklu ailesinin de kendileriyle kalmaya başlamaları sonucunda üç odalı evlerinde fiziksel ve maddi şartlar bakımından zorluk çekmektedir. "Meksika'daki toplumsal normlar, Anglo ölçütlerine göre, oldukça uzun dönemli ziyaretlere salık verir ve evin hanımına da kocanın akrabalarını beslemek ve barındırmak yükümlülüğünü de getirir." Bir süre sonra ev sahibi kadın, çarpıntı, nefes darlığı, terleme gibi rahatsızlıklar yaşar ve Meksika'da bir halk hastalığı olarak tanımlanan susto "korku" hastalığına yakalandığı kanaatine varılır. Bu durumda, erkek kardeş ve ailesi hasta kadının evinden ayrılmalıdır. "Çünkü geleneksel olarak "susto" hastalığına yakalanan bir kadının fazladan kişilerin bakımını üstelenmesi mümkün değildir. Böylece yöresel topluluk içinde hasta kadının durumu artık meşrulaşmıştır."

(Oskay 1993: 101, Foster vd. 1978'den). Travestisizm, homoseksüellik gibi davranış tipleri İrlandalılar, İtalyanlar, Yahudiler ve siyahi gruplarca hastalık belirtileri sayılırken Porto Rikolularca hastalık olarak değerlendirilmemesi (Oskay 1993: 105, Gutmacher ve Elinson 1971'den) gibi Diyarbakır köylerinde bağırsak kurtları utanç verici sayılarak bundan bahsedilmeyenken Muş ve Kars köylerinde “Böceksiz insan olur mu!” düşüncesiyle çekinilecek bir şey olarak görülmemesi (Konak 1977: 92) de bu türdendir. Biyolojik durumların kolektif bilinç içerisindeki konumlarını işaretleyen bahisler, kültürün değişkenleri üzerine, hastalık süreçleri inanç ve kabullerin yönetiminde olup söz konusu inanç ve kabuller ancak ait olduğu kültürel sahada anlaşılır ve geçerlidir. Örneğin, Mezopotamyalıların uğursuz saydıkları için ayların 7., 14., 19., 21. ve 28. günlerinde durumu ciddi hastalara bakmamaları; büyüye maruz kalmış bir kimsenin tabağını yahut yatağını kullanmayı, dinî törenlerde aykırı davranışlar sergilemeyi hastalık sebeplerinden saymaları (Sayılı 1991: 414, 417) ancak, ilgili kültür çevresinde karşılık bulacaktır.¹

“Kişice ya da toplumca bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin varlığının gerçek olduğunun kabul edilmesi” (Boratav 1984: 7)² rasyonel sorgulardan ziyade perspektife ilişkin bir tutumdur, iradidir ve bir yönüyle işlevseldir. Bireyleri ortaklaştırarak bir zeminde birleştirir. Bu inanç ve değerler zemini, yaşam pratiklerini de yönetir: Alman Gazeteci Bernhard Stern'in Medizin, Aberglaube und Gesch-lechtsleben in der Türkei. Mit Berücksichtigung der moslemischen Nachbarländer und der ehemaligen Vasallenstaaten (Müslüman Komşu Ülkeler ve Eski Beylikleri Dikkate Alarak Türkiye'de Tıp, Batıl İnanç ve Cinsel Yaşam) başlıklı çalışması, heterojen Osmanlı toplumundaki doğum pratiklerine ilişkin ilginç veriler sunmaktadır. Örneğin, doğum sancıları başlayan bir Türk kadının eşi, caminin kapısını açar yahut satın aldığı bir kuşu uçurur. Rum evindeki bir doğumda bebek doğuncaya kadar doğuranın yanındaki kimse odadan ayrılmaz. Zor doğumlara baba da müdahil olarak “Sana yük oldum, ama şimdi seni bu yükten kurtarıyorum!” derken kadının sırtına bir ayakkabıyla vurur. Etraftakilerin bağırsmalarından fayda umulur (Namal 2018: 38-39). Dilbilimci Daniel Steve'in aktardığına göre Brezilya Amazonu'nda yaşayan Piraha yerlilerinde doğumda bebeğin çıkışıyla ilgili sıkıntı yaşayan bir kadının yardım çığıkları karşılıksız kalmış, anne ve bebek hayatını kaybetmiştir. Çünkü Pirahalara göre kadın, doğumunu kendi başına gerçekleştirmelidir (Diamond 2015: 234-235). Dünyaya geliş ritüelleri gibi defin törenleri ve hatta bazen ölüm sebepleri de kültürel dir: Kuzey Kutbu sahil halklarından İnuitler için boğulmak, Paraguay'daki Acheler için zehirli yılanlar tarafından ısırılmak, Yeni Britanya yerlileri Kaulonglar için çöken yer altı mağaralarında kalmak sık rastlanan ölüm sebepleri yken Batılı insanlar bu anılan sebeplerden çok trafik kazalarında, ameliyat sonrası komplikasyonlarla yahut ateşli silah yaralanmalarıyla ölürler (Diamond 2015: 366-367). Coğrafya kader; yani kültürün doğrudan kendisi değil ancak değişkenlerinden biri olmakla aynı zamanda kültürdür.

Kültür, doğumla ölüm arasındaki süreci inanç ve pratik düzeyinde olmak üzere iki türlü yönetir, rolleri nöbetleşmek üzere, biri diğerinin gereğidir. İnanıldığı gibi davranılır yahut davranıldığı gibi inanılır. Bu inanç-davranış döngüsünün önemli tespit alanlarından biri de halk hekimliğidir.

Halkın Hekimlik Bilgisi

Hastalıkların sebepleri açıklanırken tarih öncesi ve ilkel topluluklar için doğaüstü güçler, başat rolü üstlenir. Görülebilir yara, bere ve sakatlıkları darbe almak, yamak, kesici bir alete maruz kalmak gibi izlenebilir olaylar bir yerde açıklayabilirse de örneğin kramplar, bayılmalar gibi gözlemlenemeyen ve sıradan olmayanlar yine aynı cinsten kuvvetlerce yönetiliyor olmalıdır; tanrılar, kötü ruhlar, ongunlar (totemler)... Yazı, bir tecrübe aktarma aracı olduktan sonra hastalıklar bedensel, davranışsal ve çevresel olgular

üzerinden değerlendirilmeye de başlanmıştır. Neden-sonuç ilişkileri ile hastalıkları açıklama eğilimi artarken dinsel olanlar da bu açıklamalardan büsbütün çıkarılmış değildir (Sezgin 2014: 58-63). Böylesi bir tanımanın tedavi boyutunda da soyut güçler yok sayılmamış ve doğanın iyileştirici materyalleri ile inancın ilgili ritüelleri bir arada kullanılmakla ruh ile beden, insan ile evren birlikteliğini vurgulayan bir bütüncülük (Saltık Özkan 2012: 308, Kaplan 2011: 151) nitelenmiştir. Bu bütüncül yaklaşımı örneğin Türkçe tarihî tıp metinlerine girmiş yöntem ve hedeflerden de okumak mümkündür: Gebeliği önlemek için zerrinkadeh (nergis) soğanından yapılmış fitil kullanımı; doğumu kolaylaştırmak için zaferan, gül suyu, şeker karışımı öneren bitkisel tedavilerle başı beyaz olan dişi koyunun sağ kanat kemiğinin insanlar arasında kişiyi makbul kılaacağı; kimyon tarlasının içinde bir kadının yürümesinin kimyonun artıp çoğalmasını sağlayacağı (Aslan ve Arslan 2009: 209-213) kabulleri dönemin tıp kitaplarında bir aradadır.³ Metinlerdeki bu halk hekimliği örneklerinde sağaltımın yahut “daha iyi”liğin doğal ve doğaüstü yöntemleri ile bedensel, ruhsal ve sosyal hedefleri birbirinden ayrılmamıştır. Don Yoder’in (1975: 25-27) “halk arasında görülen hastalıklara karşı uygulanan iyileştirme metodlarının tümü ile hastalıklar üzerine olan geleneksel görüşlerin bütünüdür” tanımıyla ve biri “tabii halk tıbbi” diğeri “dinsel-büyüsel halk ilaçları” şeklinde iki çeşitle açıkladığı halk tıbbında doğal ilaçlar uygulanırken birtakım sihir ve dua pratikleri de ihmal edilmez; sonuç hangisinin işe yaradığı bakımından sorgulanmaz.⁴

Tıp biliminin güncel ilerleyişinde dahi birtakım hastalıkların biyolojik temellerini ve rasyonel yaklaşımları reddetme veya mesafeyle karşılama, duruma göre sadece yahut bir taraftan metabiyolojiye yönelme yaygın sosyal tutumlar olarak mevcuttur. Konvansiyonel tıp, geleneksel tıbbın karşısında seküler ve pozitivist bir profil sergilemekle birlikte optimum faydaya ulaşma gayreti, kanıtlı alternatif yöntemleri gündeme getirmiştir. Günümüz sağlık kuruluşlarında sunulan hacamat, sülük, fitoterapi vb. geleneksel ve tamamlayıcı tıp faaliyetleri, halk tıbbının bilimsel verilerle örtüşen ve ispatlanmış uygulamalarını içerirken sosyolojik açıdan bu metabiyolojik beklentilerin de bir karşılığı olarak yorumlanabilir. Hareket noktası beden ötesi iyilikte konumlanan yaklaşımlar modern tıbbın sınırları dışında değildir. Tuba Saltık Özkan’ın ifade ettiği üzere psikosomatik tıp, plasebo etkisi ve kuantum iyileşme kavramları inanma ve koşulluluk şartlarında temellenmek bakımından halk hekimliğiyle ortaklaşır. Psikolojinin fiziksel semptomlara etkisini irdeleyen psikosomatik tıp; esasında farmakolojik ve fiziksel etkiden yoksun, iyileşme inancının etkin rol oynadığı sahte bir tedavi işlemi olan plasebo ve zihinsel durumların fiziksel değişimleri yönettiği kuantum iyileşmenin ortak vurgusu zihin-beden etkileşimidir. Psikosomatik tıp, plasebo etkisi ve kuantum iyileşme yaklaşımlarında, telkin ve simgesellik, halk hekimliğinin inanca dayalı uygulamalarına benzer şekillerde kullanılarak “hastalıktan önce hastanın iyileşmesi” hedeflenir (Saltık Özkan 2012: 308-312).

Halk hekimliği tanı(lar), soyut güçler ve maddesel unsurlar çeşitliliğinde şekillenen yapısıyla Auguste Comte’un toplumların ve bilimlerin tekâmül sürecine dair tasarısını ifade eden Üç Hâl Kanunu’nu hatırlatmaktadır. Pozitivist akımın kurucusu kabul edilen, 19. yüzyıl düşünürlerinden Auguste Comte’a göre bilgi, teolojik ve metafizik aşamalardan geçildikten sonra pozitivist aşamaya erişmiştir. Teolojik aşamada, doğa ve çevreyi tabiatüstü bir iradenin yönettiği düşüncesi söz konusudur. Olaylar tanrısaldır. Metafizik aşama, teolojik düşüncenin büsbütün terkedilmediği pozitivist düşünceye geçiş hazırlığıdır. Doğal ve sosyal olaylar gizli, soyut güçlerle açıklanır. Pozitivist aşamada ise fizikselliğin ötesindeki her türlü düşünce terkedilerek akıl ve gözlem, açıklayıcı sebepler olarak varlık göstermektedir (Comte 1964: 217-218). Comte’un ilgili görüşleri çeşitli açılardan eleştirilebilirse de insanlığın hastalıkların izah ve çözümlerine ilişkin değerlendirme ve

pratikleri tanrısal, fizik ötesi ve rasyonel bakış açılarının bir dizilimi; halk hekimliği ise bunların bir karmasıdır. Bir diğer deyişle, doğaüstü yorum ve yöntemler ile tedavinin deney(im)sel maddi araçlarını birlikte yorumlayan halk hekimliği, söz konusu üç evreyi değişken oranlarda temsil eder. Bu temsilde soyut güçlere ilişik, metafizik yorum ve çözümler ağırlıktadır. Ulu ağaç altında uyuyanın, kül üzerine işeyenin hastalanacağı gibi bir çırpıda onlarcasıyla çoğaltılabilecek örnekler, inanç sisteminin önemli bir unsuru olan kültürlerin hastalıkların izahındaki etkin rolüne işaret etmektedir. Tedaviye yönelik yatr ve mekân ziyaretleri, türbelerde ve camilerde uyumak, ocaklara başvurmak gibi uygulamalar; ateşli, topraklı sağaltımlarda da çeşitli kültürler etkilidir. Bunun yanında halkın yorumunca bazı hastalıklar somut bir sebebi olmaksızın “Allah’tan”dır ve yerine göre çeşitli hayvansal ve bitkisel ürünler de tedavinin bir parçasıdır.

Geleneksel tıp ve bilimsel tıbbın ikisi de kendi içinde sistemli olup bilimsel tıp “neden-sonuç bağı içinde kesin bilgiye dayandığı halde, geleneksel tıpta böyle bir lojik ilişki (nedensellik) yerine inançlar ve bir takım yaşanılmış ampirik bilgiler rol oynar.” (Türkdoğan 1974: 41). Dolayısıyla aynı olay ya da duruma dair yorumlar ayrılabilir: Zakkum, Düzce’de uğursuz sayıldığı için evlerde yetiştirilmez (Aça 2005: 19, akt. Ergun 2002’den) nitekim, içeriğindeki glikozitler ciddi kardiyak semptomlarla ölüme yol açtığından bu bitkiye karşı temkinli olunması gereği toksikolojik araştırmalar ve klinik vakalarla ispatlıdır. Bu türden başka bir örnek sancı çubuklarıyla ilgilidir. Sancı çubuğunun, başlangıcı cuma gününe denk gelen dinî bayramlarda gül, erik, igde, kuşburnu ağaçlarından koparılıp besmeleyle kesilmek, hutbeyle üzerine dua edilmek, sabah namazından önce camiye saklanmak gibi hazırlıkları vardır. Yozgat ve Kayseri’nin bazı köylerinde, insan ve hayvanların bazı hastalıklarının iyileştirilmesinde kullanılır (Sinmez 2014: 48, Şahin 2017: 121). Sancılanmış hayvanın karın bölgesine sancı çubuklarıyla vurmak suretiyle yapılan folklorik tedavi, veteriner hekimce derinin uyarılmasıyla ortaya çıkan refleksin mideyi rahatlatması ve hayvanın dışkılayarak iyileşmesi şeklinde açıklanmaktadır (Ökten 1939: 16). Uygulayıcı halk ise söz konusu pratiği rasyonel ve majik açılardan bir sorguya tabi tutmaz (Yoder 1975: 27).

Umma (Ummaca, Ummağ, Umsuluk) ve İlgili Pratikler

Halkın hekimlik sahasında rasyonel ve majik pratiklerin bir aradalığıyla tedavi edilmeye çalışılan hastalıklar arasında süt kanallarının tıkanıklığı ve mastit gibi maternal komplikasyonlar da sıkça görülür. Mastit, kısaca meme dokusundaki enflamasyon olarak tanımlanabilir. Genellikle emzirme döneminde görülen mastit vakalarında memede hassasiyet, kızarıklık, şişlik ve ağrı söz konusu olup meme ucunda yara, hâlsizlik ve ateş mastitin diğer belirtileridir. Emzirme dönemindeki mastit, başlıca iki sebeple açıklanabilir: Tamamı boşalmayan sütün süt kanallarını tıkanmasıyla veya bakterilerin meme ucundaki bir çatlaktan meme dokusuna sızmasıyla (Erözgen vd. 2014: 150, Yalnızoğlu Çaka vd. 2017: 122). Ancak tıbbi verilerden bağımsız olarak, memedeki tıkanıklık ve ağrılı şişlik, halk arasında farklı bir nedene dayanır; emziren annenin canı bir şey çekmiştir ve anne onu yiyemeyince de “umma” olmuştur. Ummaca⁵, ummağ, umsuluk/h⁶, umsunuk, umsuruk ifadeleri de bu anlamlarda çeşitli yörelerden örneklenmektedir (Derleme Sözlüğü 2009: 4038-4040).

Ocaklık kurumu, ummanın folklorik tedavisinde etkindir: Kütahya’da ocaklı, hastayı yalnız başına beklediği odada kapıyı çarpmak suretiyle korkutur. Ardından temizlik ve bakım amacıyla saça uygulanan yumuşak ve yağlı toprak şeklinde tanımlanabilecek baş kilini karıştırdığı suya bir tarak atar ve bu killi suyla meme taranır. Bu sırada Fatiha, Ayetel Kürsi gibi sure ve ayetler okur (Baysan 2013: 278). Hasta kadın yerde otururken

arkasından ocaklının ani bir tekme atarak korkutması Mersin’den de örneklenir. Korkutulduktan sonra hastaya arasına soğan konulmuş ekme verilerek “Umduğun umacağın bu olsun.” denilir (Çıblak Coşkun 2011: 7). Kırıkkale’de ise bir ocaklı, üç İhlas bir Fatiha okuyup “El benden, sebep Allah’tan.” sözleriyle kıyafetleri üzerinden kadının göğüs bölgesini sıvazlar. Bir başka ocaklı ise, hasta kadın kibleye bakar vaziyetteyken üç İhlas ile birer Fatiha, Felak, Nas okuyarak göğüslere üfler (Tekeli 2021:235).

Ocaklardan bağımsız umma tedavileri de söz konusudur: Kırşehir’de umma olan lohusaya hangi evden ne camı çektiyse getirilerek yahut istediği yiyecekler hazırlanarak yedirilir. Sonra avucu yalatalıp “Umduğun bu olsun.” derken elleriyle göğsünü sıvazlaması istenir. Ateşe tutularak ısıtılmış temiz bir süpürgeyle göğüslerin süpürülmesi de başka bir yöntemdir. Bunlardan başka, hastanın göğüsleri ılık suyla yıkanır (Yılmaz 2023:788). İçine soyulmuş soğan konulan sıcak suyla memenin yıkanması (KK1), memenin şarap dolu bir kaba sokulması (KK2), tarladan alınan yeşil taşın memenin üstüne konulması (KK3) gibi uygulamalar da rahatsızlığın genellikle “süt kırığı/kırılması” olarak bilindiği Trabzon’dan örneklenmektedir. Beşikdüzü Çepnilerinde memenin yıkandığı su, meşe ağacının kovuğunda birikmiş olmalıdır. Kadınlarda “umma” için kullanılan meşe kovuğu suyu ineklerdeki “humma”⁷ için de memeyi yıkamak suretiyle kullanılır (KK4). Trabzon’un Arsin ilçesinde meme, sıcak havluyla kaplanmaktadır (KK5).

Umma için halk arasında başka uygulamalar da mevcuttur.⁸ Bulaşık süngerinin ve mutfak tezgâhında kullanılan temizlik bezinin memeye sürülmesinde, sünger ve bezin mutfakta çeşitli yiyecek ve yemeklere temas etmeleri ve umulanın da bunlardan biri olma ihtimali göz önünde bulundurulsa gerektir (URL-2).⁹ Bulaşık süngerini gizlice göğse koymak da bir yol olarak anılmakta, gizlice alınan şey bazen sabun olmaktadır. Tartılmamış helva göğse sürülürken üç kere “Umduğun bu muydu?” denilmekte; göğse helva sürme işlemi tuvalette ters oturur pozisyonda yapılmakta, yine tuvalette ters otururken “Umduğun bu muydu?” cümlesiyle göğüs taranmaktadır (URL-3, URL-4).¹⁰ Göğsün taranması mekândan bağımsız olarak da sıkça tavsiye edilen bir uygulamadır (URL-4; URL-5).¹¹ Isıtılmış tahta kaşık da göğüs üzerinde ayetlerle çevrilmektedir (URL-5).¹² Ayrıca, umma olan kadın avcunu yalayıp üç kere “Umduğun bu.” diyerek göğsünü sıvazlar (URL-6).¹³

Hastanın korkutularak heyecanlandırılması, dikkati başka bir yöne çekmek yahut duygu durumunu değiştirmek yönünde tepkisel; dua ve telkinler, manevi ve temsili; hastaya temasla yapılan masaj benzeri uygulamalar ise ummaya fiziksel müdahalelerdir. Bazıları inanç ve kabullere ilişkin, majik uygulamalar görünümü sergileyip kültürel art alanla; inanç ve fikirlerin bizatıhi kendilerinin değil etkilerinin önemli olduğu görüşüyle (Köse vd. 2009: 48, James 2000’dan)¹⁴ izah edilebilecekken bazıları tıp hekimlerinin tavsiyeleriyle örtüşmektedir. Memenin taranması, süpürülmesi, sıvazlanması; ılık suyla yıkanması masaj etkisi göstererek sütün boşalmasını kolaylaştırır. Soğan ve tahin helvasının ana maddesi tahin, anne sütünü en çok artıran besinler arasında sayılıp doğal antibiyotik olarak anılır.¹⁵ Nitekim, söz konusu komplikasyonun tıbbi tedavisinde de sütü memede sıkıştırabilecek dar giyinme, emzirme aralarını açma gibi şeylerden kaçınma önlemleriyle sıcak soğuk uygulamalar, meme çevresinden ucuna masajın yanında gereği durumunda antibiyotik ve drenaj yollarına gidilir (Boran 2020: 38; URL-7). Klinik başvurularında sıklıkla önerilen, sütün çıkışı yönünde yapılacak masaj, adlandırma davranışında da etkili olmuş, umma ocaklarına “darama ocağı” da denilmiştir (Baysan 2013: 278, Tekeli 2021: 235).

Tarama Sözlüğü’nde umma, “Düşüm hayali mansıp ile gam şikencine/ Uğrattı bu ümit beni umma rencine” örneğiyle ve “Umduğu eline geçmeyen kimsenin uğradığı hastalık” tanımıyla yer alır (URL-8). Derleme Sözlüğü’nde “Özenme, bundan dolayı duyulan

üzüntü”den başka daha detaylı olarak “İmrendiği yemeği, nesneyi elde edememekten kimi organlarda şişme ile oluşan bir çeşit hastalık”, “Özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı lohusada meme, erkekte üreme organında olan şişlik, acı.” biçimlerinde tanımlanır (Derleme Sözlüğü 2009: 4038-4040). Anlaşılabacağı üzere umma, yalnızca kadınlarda ve memede görülen bir hastalık değildir.

Erkeklerdeki; özellikle erkek çocuklardaki umma da istenilen şeyin yenilememesindedir ve bu kez üreme organı şişer. Bu, “umsuluk olmak” biçiminde de adlandırılır¹⁶:

Ben bir dul kadını. Bu üç çocukla dul kaldım. Kimim kimsem yok. Kaynatamgil de fakir, kendilerine bakmaktan acizler. Anamın atamın yurdu bu köy değil. Anam atam yurduna gitmeye de ar ettim. Aç açık kalmış da gelmiş, demesinler dedim. Çocukların eli günü görüp gönülleri kırılmasın, bir şeye umsuluk olmasınlar diye iki günlüğüne şu kayalığa, mağaraya gidiyorum (Kaya 2023:14).

Aksaray’da bunun tedavisi şöyledir: Mehmet adlı yedi kişinin evinden toplanan ekmele tirit pişirilir. Hasta, tiridi yerken üç defa sırtı sıvazlanarak “O senin kısmetin.” denilir (Akpınar 2020: 135).

Sonuç

Tanımlar ve uygulamalardan hareketle, umma sözcüğünün “Bir şeyin olmasını dilemek.” anlamındaki um- filinden türediği söylenebilir. Diğer taraftan, emziren kadınlardaki umma için işlek dilde kullanılan “süt sıtması” ve “süt ateşi” ifadeleri hastalığın ateşli seyrine işaretlerle Arapçadan Türkçeye geçen “humma” sözcüğünü hatırlatmaktadır. Humma, ateşli hastalık yahut hastalık ateşi anlamına gelir. Bu noktada, Arapça aslı boğazda, Türkçedeki telaffuzda gırtlakta boğumlanan sızıcı sedasız nitelikli kelime başı ünsüzü düşürülmek suretiyle “humma”nın “umma”ya dönüşmesi yahut “umma”nın bağimsız seyrine karışması da değerlendirilebilir bir ihtimal olarak durur.¹⁷ Bu bakımdan konu, uydurmacı/uyuşturmacı bir filolojik tavrın izlerini sürmeye elverişlidir. Hastalığın kelimenin bu biçimiyle anılır olması ve bu ad verme biçiminden hareketle izahını bir ihtimal, sosyokültürel bir anlayışın kelime düzeyindeki bir tadilatını da diğer bir ihtimal olarak değerlendirmek mümkündür. Humma, umma biçiminde söylenir hâle gelip hastalık da bu adlandırma biçiminden hareketle canın bir şey çekmesi olayına temellendirilmiş olabileceği gibi canın bir şeyi çekmesi akabinde bir yerin şişeceğine dair zaten mevcut anlayış da “humma”yı şekillendirmiş olabilir. Erkeklerde de görüldüğüne göre “umma”, emzirmeden bağımsız bir süreç olarak kültürde tanımlıdır. Emziren kadının “humma”sı da, ihtimal, aynı ad ve sebepten birleşmiştir. Hastalık “umma” şeklinde anılmakla beraber canı çekip de yiyememe duygusunu gidermeye çalışan uygulamalarla korkutmalı, taramalı, sıcak masajlı tedavilerin birlikteliği de bunu düşündürmektedir. Ayrıca, yukarıda anıldığı üzere, kadınların “umma”sı ile ineklerin “humma”sının örneğin Beşikdüzü Çepnilerince aynı sağaltım yöntemi ile çözülmeye çalışılması da “umma” ve “humma” arasındaki ilişki bağlamında dikkat çekicidir.

Masaj, ılık duş gibi rasyonel uygulamalar da bir yanda durmak üzere gerek yukarıda anıldığı gibi sözel/ büyüsel gerek soğanlı helvalı maddi sağaltımların tümü bir temsil üzerinden doyum duygusuna hizmet etmektedir. Bu doyumun bedensel/ fiziksel ve duygusal boyutları sosyal çerçevede iç içedir. Nitekim halk hekimliğinde sağaltım, yalnızca bedenin maruz kaldığı biyolojik bir problemin ortadan kaldırılması değil; toplumca üzerinde uzlaşmış, çok hedefli bir çözüm sürecidir.

Canı bir şey isteyip de elde edememenin bir yerini şişireceği varsayımı söz varlığında bir hastalık adı olarak “umma”yı var etmiştir. Burada, kültürel bir kabul, cinsiyetin bedensel sembolleri üzerinden söz düzeyine taşınmakta; umma tedavilerinin majik boyutuna yerleşen “Umduğum/m umacağın/m bu olsun.”, “Umduğum/n bu (mu).”, “O senin kısmetin.” gibi cümlelerde ise bu kez sözden eylemsel bir medet umulmakta; bu sözel

ritüellerle ummaya ilişkin algı dilde somutlaşmaktadır. Hatta, bu noktada dil, ummayı meşrulaştıran bir idarecidir. Sosyal hafızanın kayıtsız tarafında, adın mı sebebi yoksa sebebini mi adı yönettiğini kestirmek güçtür. Süt kanallarının tıkanması, mastit-umma karışıklılığına bir olgunun dilsel ve kültürel bakımdan halkça yorumlanışının; inanç-davranış dönüşlülüğünün ve dil ile kültür arasındaki etkileşimin bir örneği olarak da bakılmaktadır.

NOTLAR

1. “Bağlam”ın “Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü[.]” anlamı yanında “Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı[.]” tanımı (Türkçe Sözlük 2009: 180) gerek birey gerek toplum düzeyinde insan davranışlarının yalınlanamayan tarafına ait bir açıklamadır. Sosyal tepkiler yorumlanırken bağlam ve arka plan göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, Pakistan’da çıkan bir yangına müdahale edilirken bir grubun ezan okuyarak söndürme çalışmalarına katılması sosyal medyada çokça eleştiri almıştır (URL-9). Oysaki -sıhhati ve nasıl anlaşılması gerektiği konusundaki değerlendirmeler ayrı olmak üzere- bu davranış, Muhammed Peygamber’e atfedilen “Yangın gördüğünüzde tekbir getirin, zira tekbir getirmek yangını söndürür.” sözünün ilgili toplulukça kabullenilişi olup inanca ilişkin bir davranıştır. Birey(ler)in söz ve davranışları, ilgili atıflar bilinmediğinde anlaşılabilirlikten uzaklaşabilir: Yıldız Tilbe, sosyal medya hesabından “beninsanımdiyenherkesinsan ola mazmış ve benMüslümanımdiyenherkesMüslüman ola mazmış yaratılanherşeyisevmeklazımmış ölüköpeğndişlerinide” şeklinde bir paylaşım yapmış ve bu, Tilbe’nin “anlaması zor”, “kafasının çok güzel olduğunu gösteren” tweetleri arasındaki yerini almıştır (Erişim 10, 11). Diğer taraftan, örneğin Nehcü’l-Ferâdis’ten İsa Peygamber için; ancak yaygın olarak Muhammed Peygamber hakkında anlatılan hikâye şu şekildedir: Peygamber ve ashabı ölmüş bir köpek görürler. Tiksintiyle kokusundan yakınlara peygamber, dışlarının güzelliğine dikkatleri çekerek karşılık verir. Nehcü’l-Ferâdis’ten şöyle geçer: “İsâ peygâmbâr ‘as havâriileri birle keçiþ barurda bir it ölügesi kördi kim ingen sasiyur (12) erdi. Havâriiler aydılar kim: Ne yaman sasiyur, tediler erse, ‘İsâ peygâmbâr ‘as aydı: Bu itning tişlerining (13) aqlıqı ne yaşıraq turur [..]” (Mahmud b. Ali 2014: 271)
2. Pertev Naili Boratav’ın “inanç” tanımıdır.
3. Örnekler, Aslan ve Arslan’ın (2020), 16 ve 17. yüzyıllara ait yedi Türkçe tıp metnindeki inanışlara dayalı halk hekimliği örneklerini tasnifinden seçilmiştir. Doğan (2010: 121-122), halk hekimliği ile ilgili farklı görüşlere işaret ederek “geçmişteki bütün tıbbî uygulamaları halk hekimliği olarak değerlendirenler”in yanında halk hekimliğini “ilkel tedavi yöntemleri ve batıl inanışlar[la]” temellendiren araştırmacılar da olduğunu belirtmiştir. “Günümüzde halk arasında kullanılan ve tarihi [...] eserlerdeki uygulamaları modern tıp ve tıp uygulamaları penceresinden bakarak –günümüz tıbbında kullanılmamalarından hareketle- zamanımızın halk hekimliği olarak değerlendirmek bir noktaya kadar anlaşılabilir ancak bu ürünleri dönemlerinin halk hekimliği olarak düşünmek yanlıştır.” diyen Doğan, bilimsel niteliği bulunmayan Şirvanlı Yusuf’un Tabibnâmesi gibi örnekleri ise bu değerlendirmenin dışında tutmuştur. Yaylagü (2014: 25) de tarihi tıp metinleriyle ilgili şunları söyler: “Geçmişte tıpla uğraşan bilim adamları bir taraftan kendilerinin önceliği ve kendi devirlerindeki halk hekimliği uygulamalarından yararlanarak yeni yöntemler geliştirmiş, bir taraftan da onların uygulamaları halk arasında yaygınlık kazanmış ve tarihi tıp metinlerinde yer alan unsurlar halk arasında sözlü gelenekle de kuşaktan kuşağa aktarılmış olmalıdır. Dolayısıyla bugünün halk hekimliği aslında geçmişin hekimliğidir, denebilir.” Ayrıca, halk hekimliği bağlamında değerlendirilen drog, karışım, fitil, merhem ve tazelevlerinin ilmi otoritelere de kabulü ile geçmişin bir yerinde yahut bugünkü süreçte karşılaşmak ihtimali de muhal değildir.
4. Türk kültüründe halk hekimliğinin iki kanatta, majik tedavi yöntemlerini uygulayan kamlar/şamanlar/bak-sıplar ve maddi ilaçları kullanan otaçılarla temsil bulduğu söylenebilir. Kutadgu Bilig’deki şu beyitten bunu çıkarmak mümkündür: Kerek tut otaçı kerek erse kam/ Ölüglüğe hergiz asığ kılmaz em (1065). Divânu Lugâti’t-Türk’te de kam “kâhin”, otaçı ise “tabip” anlamındadır (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: 680, 779). Bununla birlikte tarihi metinlerde kam’ın uygulayıcısı olduğu yöntem bakımından ayırım yapılmaksızın hekim ve ilaç tedavisi uygulayan hekim anlamında kullanıldığı, ilgili kavramların birbiri yerinde yorumlanabileceği örnekler de mevcuttur (Güzelderen, Karadavut 2022: 169-173).
5. Kelime, Alanya yöresi (Kaba 2019: 108), Manisa ve Amasya’da “hayal kırıklığı” anlamıyla tanıklanmaktadır (Derleme Sözlüğü 2009: 4039). Derleme Sözlüğü’ne göre aynı anlamı Samsun’da “ummağ”, Sivas’ta “umsuruk” biçimleri karşılamaktadır (Derleme Sözlüğü 2009: 4039-4040).
6. DLT’de um- “ummak” fiil kökünden başka bir de um bol- “mide bozulup karın şişmek” birleşik yapısında geçen isim kökü um “mide bozulması, karın şişmesi” mevcuttur. Umsuluk/h, umsun/ruk kelimeleri bu iki farklı kelime üzerine de düşünülerek yorumlanabilir. Ayrıca, umsun- fiili bahsinde gündeme gelecek –sXn-eki “...mış gibi yapmak” anlamlı kelimeler türetirken tedavi ritüellerinde öne çıkan canının çektiği şeyi bulaşık şingeryile temsil etmek, soğan yahut helvayı canı çekmiş gibi kullanmak vb. uygulamaların yine

- “...mış gibi yapmak”ta birleşmesi dikkat çekicidir. A. Mevhibe Coşar (2016), anılan ekin Türkçenin tarihî metinlerindeki görünümünü derlemiş ve değerlendirmiştir. Çalışmada ek, işlevleri bakımından “[mış] gibi davranmak; gibi görünmek; saymak, kabul etmek; etmek” gruplandırılmalarıyla tasnif edilmiştir (Coşar 2016: 1221-1222).
7. “Süt humması, özellikle yüksek süt verimli ve birkaç doğum yapmış süt ineklerinde görülen akut hipokalsemi ile ilişkili metabolik bir hastalıktır.” (Cengiz 2001: 173)
  8. Bu paragraftaki çoğaltılması mümkün örnekler genel ağdan seçilmiş; bunun için bir video paylaşımı ve üç farklı forumun dört farklı sayfasındaki yazışmalara başvurulmuştur. Çevrim içi platformlar, mekân ve zamandan bağımsız olarak, tercihen açık yahut örtülü bir kimlikle bir konuda fikir ve bilgi paylaşımına imkân sağlarken sosyokültürel birer veri tabanı niteliği gösterir. Süt kanallarının tıkanması yahut mastitten; halk dilindeki adıyla ummadan muzdarip kadınların soru(n)larına yapılan dönütler, sosyal yardımlaşmanın çevrim içi örnekleri olarak derlenmiştir. Örnekler herhangi bir düzeltiye gidilmeden, olduğu gibi aktarılmıştır. Kullanıcı adları/takma adlar köşeli parantezle gösterilmiştir.
  9. Videoda ilgili bahis 9:20-10:40 arasındadır. Bulaşık süngeri ile yapılan uygulama, başka sosyal platformlardan da örneklenmiştir: “walla canım bende oldum geçenlerde doktora gittim apse yapmış antibiyotik dedi alıp kullanmadım belki geri kafalılık falan diye düşünebilirsiniz ama yakınwalidem bana bulaşık süngerini göğsüme sürdürmüştü geçti” [yasmin06] (URL-3); “benim de öyle olmuştu annem bulaşık süngerini üç kere göğsüne sür umduğum bu mu de dedi ama yapmadım ☺sıcak suyla duş aldım masaj yaptım geçti” [Hamide16] (URL-6).
  10. “Bana da oldu inanirmisin bilmem annem komşuya git caktırmadan bulasik süngerini çal göğsüne koy geçer dedi. Gittim caktırmadan caldim soktum gogsune aksami geçti dene bi istersen” [Nurdan Tınarözü]; “Bizdede sabun alırlar gizli yaparlar” [Asya Türkeri]; “Tartısız helva canım eşin alsın göğsüne sür sürer kende umduğum bumuydu de 3defa inan bana bişey kalmıyo bende aynısını oldum ve denedim biseyim kalmadı” [Tuğçe Arık]; “Tartılmamıs helva birde onuda tuvalet ters oturup göğsüne 3 kes degdirim cekicen anneme kızıyorum ben carpilcaz die ama bikere bağır cagr yaptı geçti” [Asya Türkeri]; “benimde oldu anemde bana tuvalet ters otur ve tarakla gogsunu tara ve deki umdum bumuydu umduğum bumuydu de dedi inanki hemen gevti bidene umut allahtan benim gecmisti insallah sanada faydasi olur” [Birsan Crowe] (URL- 4). Tekrar cümlesi “Ne olmuş tarama olmuş.” şeklinde de örneklenmiştir: “canım benimde ole oldu tuvalet ters oturup tarakla yukardan tarayıp üç kere ne olmuş tarama olmuş deditirdiler 3 gün yaptım geçti bidahada olmadım ilk den dalga gecmistim batıl diye nazardan olmayormuş bende inanmamıştım ama gerçekten geçti” [Serpil Düdü] (URL-4). Umma(ca) olmuş kadının tuvalete gidip “Senin aradığın burada.” demesi de tedavi ritüellerinden biri olarak Manav köylerinden kaydedilmiştir (İrkil Erol 2014: 236). Manisa’nın Turgutlu ilçesinde de ev sahibinin haberi olmadan bulaşık süngerini göğse sürmek ummanın halk arasındaki çözümü önerilerinden biridir.
  11. “Canım bazı şeylere koca karı bilgisi diyoruz ama gerçekten biliyorlar,aynı sıkıntıları bende yaşadım tabiki süt birikmesinden oluyor,ben dr gidiyordum bi ilaç verip gönderiyorlar,sıcak kompleks iyi geliyor,teyzeler ise sütü damar çekiyor demişlerdi farkında olmadan canımız bişey çekiyormuş o zamanda memede ağrı oluyor.Beni sürekli okurlardı tarakla tararlardı geçerdı Allahın işi iste...” [selege] (URL-5). “Mastite benziyor.Dairesel Masaj yapın hafifçe.Sıcak duş altında da masaj iyi gelecektir. Bir de bolca emzirin. Devam ederse tabiki bi doktora görünün. Eskiden yaşlılar tarakla taryarak geçirirlermiş. Keza internette de sıcak suyun altında taranmasının iyi geleceği yazıyor.Ben biraz tarayarak, biraz masajla ve biraz okuyarak, bolca emzirek geçirdim.Benim de başıma geldi sık emzirmeme rağmen.Nazardan oldu benim.. Geçmiş olsun çok ☐” [EmelMina] (URL-6). Zonguldak’ta da sıcak su ile süt boşaltılıp sirkeli soğuk su ile memeye masaj yapılmaktadır (KK6).
  12. “benimde 3 kere basıma geldi ustelik benim atesimde cıkıyordu..dr gıttım gogsunu sag sıcak su torbası koy goğsune dedi..hep de antibiyotik verdi..geciyordu ama cok tekrarladi..sonunda eşimin teyzesi tahta kasığı ısıtıp 3 kulfu bi elham okuyarak göğsune degdirip cevirecek okudu..bilmem ondan bilmem artık kızım 3 aylık olmuştı daha guzel emiyordu ondan tekrarlamaadı..” [jalesel] (URL-5). İşlenmemiş sabunla ezilmiş yulaf yaprağından yapılan merhemın memeye sürülmesi; ilaçsız, doğal kayısının haşlanıp ılık bir lapa hâlinde memeye bağlanması, suya batırılmış tuzlu üzüm yaprağının memeye sarılması da Erzurum’daki çoğaltımlardandır (KK7, KK8)
  13. “yani çok saçma gelecek belki ama avucunu yalayıp göğsünü sıvazla üç kere umduğum bu diye bende oldum öle dediler ve gerçekten geçti ☺” [Mirzafeyza2020]; “geçmiş olsun ☺☐ Ben de 2 gündür sıcak su altında masaj yaptım antibiyotik kullandım sağdım emzirdim eşim korkuttu birde başta Saçma gelmişti ama yaptım 3kere avucumu yalayıp göğsümü ovaladım umduğum bu dedim geçti çok şükür 🙏” [Aselim55] (URL-6).
  14. Ummayla ilgili algı ve uygulamalar Ayten, Köse’nin batıl inançlar için dile getirdikleri, “psiko-sosyal ihtiyaçları tatmin eden bir görev üstlenirler. Bu nedenledir ki, binlerce yıldır her kültürde kendilerine yer bulmuşlardır. Modern kültür bu konuda bir istisna değildir.” (Ayten, Köse 2009: 48) görüşüyle de yorumlanmaya müsaittir.

15. Tahin helvasının memeye sürülmesi, besin değerinden bağımsız kalmakla birlikte burada dikkat çeken, memeye sürülen yiyeceğin tahin helvası olmasıdır. Süpürge tarakla, bulaşık süngeri mutfak beziyle nöbetleşir. Dilden dile, kulaktan kulağa aktarılma sürecinde sözlü kültür ürünleri varyantlaştığı gibi folklorik reçeteler de varyantlaşabilir.
16. Kadın Argosu Sözlüğü'nde "umsuluk olmak", "Bir konuda çok ümitlenip umduğunu bulamamak." şeklinde tanımlanır. (Bingölçe 2001: 152)
17. Arapça kökenli kelimelerin sonundaki uzun ünlünün Türkçe telaffuzda kısaldığı başka örnekler de vardır: Ar. 'Âlî –T. Ali, Ar. 'ammâ – T. amma vb. Ayrıca, ağızlar söz konusu olduğunda standart dildekinden farklı ses değişimleri de mümkündür. Bununla birlikte yazar, dil içi bir birey olarak, Manisa'nın Turgutlu ilçesinde hastalık adının "ummâ" biçiminde uzun ünlülü telaffuzuna da tanık olmuştur.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışma, Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulunun 05.12.2025 tarih ve 2025-12/1.7 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1: S. K., 50, üniversite mezunu, Trabzon.
KK2: N. Y., 44, lise mezunu, Trabzon.
KK3: R. K., 49, üniversite mezunu, Trabzon.
KK4: S. Y., 47, üniversite mezunu, Trabzon.
KK5: A. S., 92, okuma yazma bilmiyor, Trabzon.
KK6: M. K., 37, üniversite mezunu, Zonguldak.
KK7: L. A., 75, ilkokul mezunu, Erzurum.
KK8: A. D., 45, üniversite mezunu, Erzurum.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet. "Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve". *Fikret Türkmen Armağanı*. Ed. Gürer Gülsevin ve Metin Arkan. s. 11-22. İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2005.
- Akpınar, Bahar. "Sağlık-Kültür İlişkisi Ekseninde Ocak Kültürü ve Halk Hekimliği: Eskil-Aksaray Örneği". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2020.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Aslan, Namık ve Meryem Arslan. "Halk İnanışlarına Dayalı Halk Hekimliğinin Tarihi Türkçe Tıp Metinlerindeki (16.-17. Yüzyıl) İzleri". *Millî Folklor* 128 (2020): 206-217.
- Baysan, Münire. "Kütahya Alevi Köylerinde Sağaltma Ocakları", *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 6 (2013): 273-286.
- Bingölçe, Filiz. *Kadın Argosu Sözlüğü*. İstanbul: Metis Yayınları, 2001.
- Boran, Perran. "Emzirme Sorunlarına Kanıt Dayalı Yaklaşım", *Osmangazi Tıp Dergisi Sosyal Pediatri Özel Sayısı* (2020): 35-40.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi II 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar. Töre ve Törenler. Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.
- Cengiz, Fahrüniye. "İneklerde Süt Hummasına İlişkin Metabolik Bozukluklar", *Uludağ Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 20 (2001): 169-174.
- Comte, Auguste. "Pozitif Felsefe Dersleri". (Çev. Ümid Meriç). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 2(19) (1964): 213-258.
- Coşar, A. Mevhibe. "Türkçede "-mlş gibi Yapmak":-sIn Eki". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/3 (2016): 1216-1224.
- Çıblak Coşkun, Nilgün. "Mersin'de Doğumla İlgili Âdetlerin Halk Hekimliği Yönünden İncelenmesi". *Lokman Hekim* 1(3) (2011): 1-12.
- Derleme Sözlüğü (2009), Birleştirilmiş Tıpkıbasım, C. VI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Diamond, Jared. *Dünya Kadar Dünya, Eski Toplumlardan Ne Öğrenebiliriz?*. (Çev. Cengiz Yücel). Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015.
- Doğan, Şaban. "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinde Halk Hekimliği İzleri". *Millî Folklor* 23(89) (2011): 120-132.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Erözgen, Fazilet ve diğer. "Mastitler". *Haseki Tıp Bülteni* 52 (2014): 150-152.
- Güvenç, Bozkurt. *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Güzelderen, Banu ve Zekeriya Karadavut. "Kam ve Kamın İşlevlerinin Türk-İslam Dönemi İlk Metinlerindeki Karşılıkları". *Millî Folklor* 138 (2022): 166-176.
- İrkil Erol, Kübra. "Balıkesir Merkez İlçe Manav Köyleri Halk Edebiyatı ve Folklor Derlemeleri". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2014.
- Kaba, Oğuzhan. "Alanya Yöresi Söz Varlığı". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2019.

- Kaplan, Melike. "Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi". *Millî Folklor* 23(92) 2011: 150-156.
- Kaya, Ömer. *Yüz Yaşın Sırrı*. Ankara: Salmat Basım Yayım, 2023.
- Konak, Akın. "'Köysel Bölge Sağlık Hizmetlerini Değerlendirme Metodolojisi' Adlı Eserin Tıbbi Antropoloji Açısından İncelenmesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Antropoloji Dergisi* 10 1997: 85-96.
- Köse, Ali ve Ali Ayten. "Bâtil İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-sosyolojik Bir Analiz". *İnibilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX(3) (2009): 45-70.
- Mahmud b. Ali. *Nehcü'l-Feradis Uştmağklarının Açuç Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım Birleştirilmiş Baskı*. Tıpkıbasım ve çeviri yazı: János Eckmann. Yayımlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Zülfiyar. Dizin-Sözlük Aysu Ata. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Namal, Arın. "19. Yüzyıl Biterken Bir Avrupalı Araştırmacı-Muhabir Gözüyle Osmanlı'da Doğum ve Lohusalık Gelenekleri". *Türkiye Klinikleri* 4(1) (2018): 33-42.
- Oskay, Ülgen. "Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar". *Sosyoloji Dergisi* 4 (1993): 89-140.
- Ökten, Nurettin. *Türkiye'de Kullanılan Ev İlaçları ile Bunların Farmakolojik Tesirleri ve Tedavice Ehemmiyetleri*. Ankara: Ulusal Matbaa, 1939.
- Saltık Özkan, Tuba. "Geleneksel Tıpta İyileşmenin İnanç Boyutu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar: Psikosomatik Tıp, Plasebo Etkisi ve Kuantum İyileşme". *Millî Folklor* 24(95) (2012): 307-314.
- Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Sezgin, Deniz. "Sağlık ve Hastalık Algısında Dönüşüm". *Türkbilim* 2(14) (2014): 57-74.
- Sinmez, Çağrı Çağlar. "Türkiye'nin Orta ve Yukarı Kızılırmak Havzasında Folklorik Uygulamalar: At Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri". *Lokman Hekim Dergisi*, 4(3) (2014): 44-58.
- Şahin, Mustafa. "Kadıışehri İlçesinin Devce Dağı Eteğindeki Altı Köyün Tarihi Halk Hekimliği Yemekleri ve İnanışları ve Yerel Kelimeleri". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1) (2017): 115-154.
- Tek, Recep. "Anadolu T'lik Halk Hekimliği Uygulamalarında Analojik Düşünce". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 18 (2021): 15-26.
- Tekeli, Fatih. "Kırkkale Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Türbeler". Yayımlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2021.
- Türkçe Sözlük (2009), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan. "Bir Kasabada Geleneksel Tıp ve Modern Tıp Sürekliliği". *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*. s. 40-47. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974.
- Yalnizoğlu Çaka, Sinem ve diğer. "Anne Sütü ile Beslenmede Karşılaşılan Sorunlar". *Türkiye Klinikleri* 3(2) (2017): 120-128.
- Yaylagül, Özen. "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri". *Millî Folklor* 26(103) (2014): 48-58.
- Yılmaz, Meltem. "Kırşehir Halk İnançlarında ve Hekimliğinde Anne Sütü". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 9(4) (2023): 779-793.
- Yoder, Don. "Halk Tıbbı", *Folklor Doğru*, (Çev. Sibel Yoğurtçuoğlu, Ayfer Gülüm), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü (43) (1975): 23-31.
- İnternet Erişim Linkleri**
- URL-1: Dünya Sağlık Örgütü'nün "sağlık" tanımı. Erişim Tarihi: 08.02.2026. <https://www.who.int/about/governance/constitution>
- URL-2: Halk arasında ummanın yorumlanması ve sağaltımında bulaşık süngerinin kullanılması. Erişim Tarihi: 10.01.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=aBoxWOHZyIU>
- URL-3: Çevrim içi platformlarda umma. Erişim Tarihi: 10.01.2024. <https://www.kadinlarkulubu.com/konu/kizlar-ben-umma-odum-ne-yapacam.436965/>
- URL-4: Çevrim içi platformlarda umma. Erişim Tarihi: 10.01.2024. <https://sorcev.com/umma-oldum-ne-yapmalıyım/>
- URL-5: Çevrim içi platformlarda umma. Erişim Tarihi: 10.01.2024. <https://www.kadinlarkulubu.com/konu/memede-sertlik-yardim-lutfen.371713/>
- URL-6: Çevrim içi platformlarda umma. Erişim Tarihi: 10.01.2024. <https://forum.mutlubebekleriz.com/d/185289-umma-oldum-k-zlar-yard-m-edin/>
- URL-7: Ece Dilege, "Mastit Nasıl Tedavi Edilir?". Erişim Tarihi: 22.02.2024. <http://ecedilege.com/mastit-nasil-tedavi-edilir/>
- URL-8: Tarama Sözlüğü. Erişim Tarihi: 10.10.2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- URL-9: Pakistan'daki yangın. Erişim Tarihi: 10.10.2023. <https://www.ensonhaber.com/dunya/pakistanda-yanin-cikan-marketi-ezan-okuyarak-sondurmeye-calistilar>
- URL-10: Yıldız Tilbe'nin tweeti. Erişim Tarihi: 10.10.2023. <https://www.sabah.com.tr/galeri/anasayfa/yildiz-tilbenin-kafasinin-cok-guzel-oldugunu-gosteren-35-tweet>
- URL-11: Yıldız Tilbe'nin tweeti. Erişim Tarihi: 10.10.2023. <https://onedio.com/haber/yildiz-tilbe-nin-kafasinin-cok-guzel-oldugunu-gosteren-tweetler-331537>